

Nederlandse badplaatsen tot 1930

C.G.N. DE VOOYS

De badplaatsen zijn in Nederland later tot ontwikkeling gekomen dan in andere Westeuropese landen. Dit kan vooral toegeschreven worden aan de slechte bereikbaarheid van de kust in het verleden. Scheveningen vormde hierop een gunstige uitzondering. Bij de ontwikkeling van de badplaatsen kunnen verschillende fasen worden onderscheiden. Aanvankelijk was er nauwelijks logeergelegenheid. Er waren zelfs geen badhuizen. In de eerste helft van de 19e eeuw verschijnt het badhuis, terwijl de logeergelegenheid nog zeer primitief blijft. In de tweede helft van die eeuw verschijnen de hotels. Aan het einde van de 19e eeuw ontstaat een grote opbloei door massaal dagbezoek en het belangrijk toenemen van de logeergelegenheid. Deze laatste ontwikkeling houdt nauw verband met de ontwikkeling van modern openbaar vervoer.

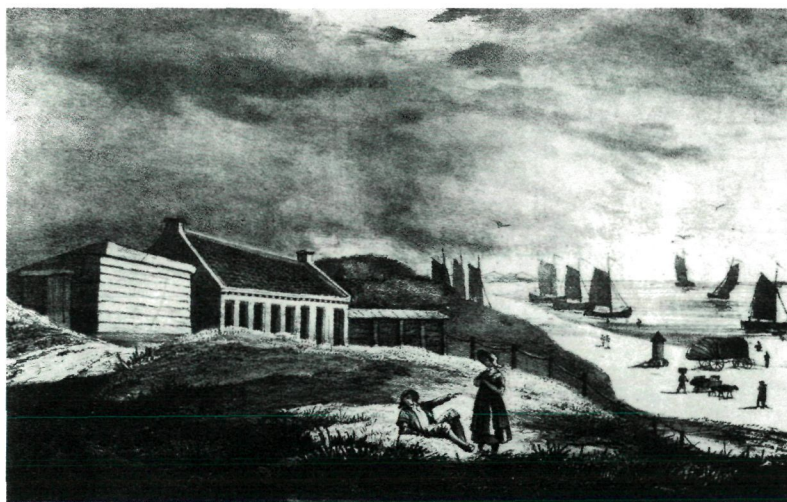
Evenmin als tegenwoordig had het bezoeken van badplaatsen in vroeger tijden alleen als doel het baden in zee. Het merendeel van de bezoekers begeeft zich helemaal niet in zee, maar komt zich op een andere wijze ontspannen. Voor wat het baden betreft zijn de badplaatsen in Nederland later tot ontwikkeling gekomen dan in andere Europese landen. Naast het 'klassieke' land van de badplaatsen, Engeland, zijn ook in Duitsland, België en Frankrijk de badplaatsen eerder tot ontwikkeling gekomen dan in ons land.

Voorlopers van de badplaatsen zoals die zich aan de kust zouden ontwikkelen zijn de in het algemeen in het binnenland gelegen 'Spa's' die in Engeland bijvoorbeeld al in de 17e en 18e eeuw

waren ontstaan. Hier zien we reeds het patroon van een combinatie van baden en water drinken. Ook de uitrusting voor een aangenaam verblijf die ook de kustbadplaatsen zal kenmerken is hier aanwezig: een sociëteit (assembly room), een boulevard, een muziektent, een uitleenbibliotheek en een theater (Gilbert, 1939). Wegens het ontbreken van thermale bronnen is dit type badplaats in Nederland schaars: een voorbeeld hiervan bestond in Laag-Soeren bij Dieren.

Dat de zeebadplaatsen in Nederland in het algemeen later tot ontwikkeling kwamen dan in andere Westeuropese landen houdt verband met de toegankelijkheid. Wat de verkeersligging betreft is de locatie van de plaatsen verre van

Het badhuisje van Pronk, ca. 1824 met op het strand een badkoets (Haags Gemeentearchief).

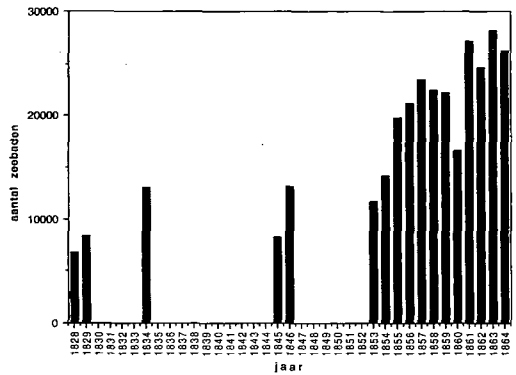
gunstig. In Holland lopen aan de binnenzijde van de duinen uitsluitend noord-zuidverbindingen, met in vorige eeuwen slechts hier en daar een doorsteek naar de kust. De duinen waren voor het verkeer zeer ontoegankelijk. De wegen stoven geregeld onder en voordat de strandweg een solidere grondslag had was de gang over het schelpenpad moeizaam.

De uitzondering hierop is Scheveningen. Het feit dat Scheveningen de oudste badplaats van Nederland is, kan dan ook voor een groot deel worden toegeschreven aan het aanleggen van de straatweg Den Haag-Scheveningen in het midden van de 17e eeuw. Voor die tijd kwamen straatwegen in ons land slechts sporadisch voor, zoals de bekende straatweg van Utrecht naar De Bilt en van Veere naar Vlissingen. De Zeestraat werd aangelegd op initiatief van Constantijn Huygens die jongelui naar het strand wilde laten gaan om sport te beoefenen (paardrijden, wandelen, wagenzeilen) en vis te eten.

In Scheveningen heerste in de 17e en 18e eeuw een gezellige drukte: Scheveningen was een bezienswaardigheid geworden voor de vreemdeling en voor de Hagenaar een groot sportterrein. Een buitenlandse bezoeker vermeldt in 1743: 'During the fine season there is a great concourse of people, some in coaches, some on horseback and others on foot to see the fisherboats out at sea and diverting themselves, some one way, some another on the sands'. Scheveningen bezat aan het eind van de 17e eeuw reeds een groot aantal herbergen, waaronder het Hof van Holland met stalling voor 30 paarden.

OOZAKEN VAN DE GROEI VAN HET ZEEBADEN

Het baden in zee was in die tijd weinig gebruikelijk. Als men al een zeebad nam, was dat meestal niet voor zijn genoegen maar voor zijn gezondheid. Dit kreeg een stimulans toen Dr. Russell te Brighton in 1749 zijn boek publiceerde: *De Tabes Glandulari*, of wel 'Een verhandeling over het gebruik van zeewater tegen de ziekten van lichaamsklieren'. Hij liet zijn patiënten zeewater drinken en in zee baden. Van die tijd af begonnen

1. A. Aantal zeebaden in het gemeentelijk badhuis te Scheveningen 1828-1864 (voor zover gegevens beschikbaar).

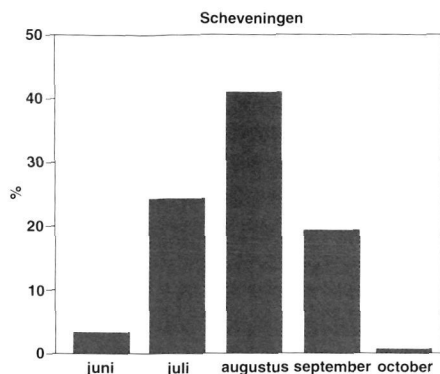
in Engeland de zeebadplaatsen op te komen, met Brighton als voorbeeld. Het baden gebeurde vanuit een badkoets waarin men eerst in zee was gereden. Deze badkoetsen werden in Engeland geïntroduceerd in de jaren 60 van de 18e eeuw. Veel badplaatsen bloeiden als zij door hofartsen werden uitgekozen als plaatsen waar koninklijke invaliden hun gezondheid konden terugkrijgen.

In Duitsland begon het badleven omstreeks 1790 aan de Oostzeekust. De eerste badplaats was Bad Heiligendamm. Men had daar geen badkoetsen, maar men ging in zee in kleine bootjes (*Schaluppen*) waarin men zich onder lakens verkleedde. Op de Duitse waddeneilanden kwamen de badplaatsen later tot ontwikkeling. Op Norderney werden in 1863-1864 gemiddeld 2600 zeebaden genomen.

Opvallend is de ontwikkeling in Oostende: in de periode 1862-1864 bezochten jaarlijks gemiddeld 14 500 badgasten de plaats, er waren 3000-4000 badkoetsen en het aantal zeebaden bedroeg tot over 80 000. De badgasten waren voor een groot deel Engelsen die hier via de veerverbinding Oostende-Dover gemakkelijk konden komen.

HET ZEEBADEN IN NEDERLAND

In Nederland begon het baden gestalte te krijgen door de oprichting van het eerste badhuis te

1. B. Verdeling over het seizoen 1858-1860
(naar: Mess, 1865).

Scheveningen in 1818. Het badhuis van Pronk bestond uit een houten gebouwtje met vier badkamertjes en een ontvangstvertrek. Het werd 's winters afgebroken. Er waren twee badkoetsen.

Het eerste jaar werden er 1400, het tweede jaar 1900 baden genomen. In 1826 kwam er een gemeentelijk badhuis tot stand. Het was goed ingericht, met 22 logeervertrekken, in beide vleugels zes badkamers en zes grote badkoetsen. In 1829 waren er reeds 12 badkoetsen.

Omdat men vroeger baadde voor zijn gezondheid had elk badhuis een officieel aange-

Stedelijk badhuis 1882
(Haags Gemeentearchief).

stelde badarts. Het baden zelf was in deze periode een bezigheid die niet zonder gevaren werd geacht. Dr. Moll (1824) vermeldt over zijn eerste zeebad: *Moeilijk zou het mij vallen U te willen beschrijven, hoe vele onaangename gewaarwordingen mij hier pijnigden. Het onzekere van den uitslag dezer, in mijnen toestand mijns inziens, altoos gewaagde kuur, ... werkten als zoovele nederdrukkende prikkels op mijnen geest en deden een klam zweet uit mijne poriën vloeien, terwijl (een typische opmerking van een arts) mijn pols even onregelmatig als zwak was.* Hij krijgt bij de eerste indompeling een gedachten schok maar toch een verkwikkende, heerlijke, onuitdrukkelijk weldadig gevoel, een jeugdig vuur doorgloeide het geheele vaatstelsel (Vermaas, 1926). En Roorda betoogt in 1854: *Men toeve bij den aanvang en wanneer men deze koude baden niet gewend is, slechts kort in zee, van twee tot vijf minuten.*

Een beschrijving van het badhuis te Katwijk in 1845 werd gegeven door H. Polyn Buchner: *Een hoofdgebouw met twee zijvleugelen bevatten acht logeerkamers, drie zalen, vier badkamers, behalve de woning van den bewoner. De geheele uitgestrektheid beslaat ongeveer eene lengte van 120 en eene breedte van 35 voet. De vestibule voert den bezoeker onmiddellijk in de benedenzaal, welke een fraai zeegezicht oplevert; de twee bovenzalen ken-*

Badplaats	Stichtingsjaar	
Scheveningen	1818	in 1826 Gemeentelijk Badhuis
Zandvoort	1826	
Domburg	1837	(badpaviljoen)
Katwijk	1845	
Nes (Ameland)	1853	
Wijk aan Zee	1882	

Tabel 1. Stichtingsjaren van badhuizen.

merkten zich vooral door een verrukkelijk zee- en landgezicht. Een dezer dient tot gezelschaps- en eetzaal der badgasten; zij zullen uitmunten door smaakvolle netheid en eenvoudigheid. De badkamers zijn van alle gemakken voorzien, de ruime badkuipen met witte tegeltjes bekleed, en in derzel-

ver bevindt zich een toestel tot het regenbad en douche. Het (zee)water wordt door buizen onder den grond aangebragt en in de badkuipen gevoerd; de temperatuur van het water wordt door thermometers bepaald. In 1844 kwam er in Scheveningen nog een tweede badinrichting bij (Zeerust). In

Jaar	Scheveningen	Zandvoort	Noordwijk
1785	11 logementen		
1824	62 kamers te huur (particulieren + herbergen)		
1851	1 hotel (70 kamers)	verhuur gemeubileerde kamers	
1858	hotel uitgebreid tot 200 kamers		
1860	verhuur mooie villa's en comfortabel ingerichte huisjes		
1879		1 hotel (100 kamers)	
1885			1 hotel (30 kamers)
1890	14 hotels, waaronder Orange (155 kamers) Des Galleries (78 kamers) Garni (200 kamers)		3 hotels (samen 59 kamers)
1899			5 hotels (samen 138 kamers)
1907		9 hotels, 23 pensions, 115 gemeubileerde villa's en huizen, de laatste groep 914 bedden	

Tabel 2. Ontwikkeling van logergelegenheid in drie badplaatsen van 1785 tot 1907 (zonder de badhuizen)

Tabel 3. Bereikbaarheid van de badplaatsen met openbaar vervoer.

A. Per diligence, omnibus of boot		
Domburg	1843	Diligence op Middelburg (1 maal per dag, verzorgd door baddirectie)
Zandvoort	1851	Diligence op Haarlem (1,5 uur)
Scheveningen	1864	Paardentram op Den Haag
Katwijk	1880	Stoomboot op Leiden (25 maal per dag)
Wijk aan Zee	1880	Omnibus op Beverwijk (3 maal per dag)
Noordwijk	1885	Paardentram op Rijnsburg
B. Per trein of elektrische tram		
Scheveningen	1890	Electrische tram op Den Haag
Zandvoort	1881	Spoorverbinding Haarlem-Zandvoort
	1899	Elektrische tram naar Haarlem
	1907	100 elektrische treinen per dag tussen Amsterdam en Zandvoort (thans 40!)
Wijk aan Zee	1905	10 treinen per dag tussen Amsterdam en Beverwijk; aansluitend paardentram naar Wijk aan Zee (25 minuten)
Noordwijk	1912	Elektrische tram op Rijnsburg

1857 werden in beide badhuizen tezamen 45 800 baden genomen (zie figuur 1).

Naast de badgasten bestond het overgrote deel van de bezoekers van Scheveningen uit dagjesmensen en bezoekers die niet voor het baden kwamen. Dingelstedt (1847) beschrijft die als volgt: *Holland überkam uns an Sonntagen, aber wie eine wahre Sündfluth, vom Morgen bis in der Nacht. Um das Haus drangte sich einen ganze Wagenburg. Der Strand war von der Dünen aus wie ein Ameisenhaufen anzusehen. Tee und kaffee wurden in solgen Quantitäten consumiert, daß es aussah, als müße man die Colonien durch ein vaterlandisches Opfer unterstützen.*

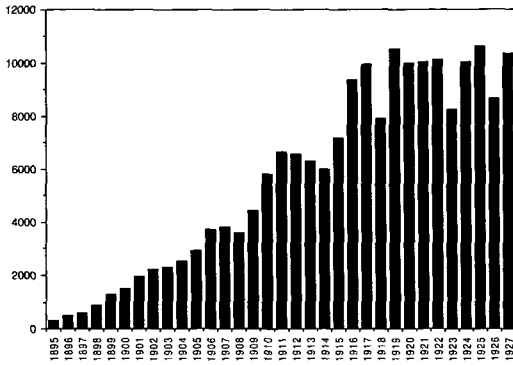
In de jaren 50 vonden in Scheveningen toneel- en operavoorstellingen plaats, men kon dansen in de kurzaal, er was muziek en vuurwerk. In 1856 werden de eerste badstoelen geïntroduceerd, die al gauw een groot succes waren. In 1885 werd het Kurhaus in gebruik genomen: de eerste twee directeuren waren Duitsers. In tegenstelling tot de andere badplaatsen aan de hollandse kust had Scheveningen een 'mondain' karakter.

DE ONTWIKKELING VAN BADPLAATSEN BUITEN SCHEVENINGEN

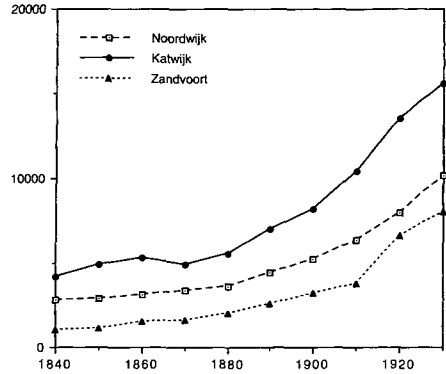
De andere badplaatsen aan de hollandse kust kwamen later tot ontwikkeling dan Scheveningen. De data waarop de diverse badhuizen werden gesticht maken dit reeds duidelijk (zie tabel 1). Vóór de ontwikkeling tot badplaatsen waren het vissersdorpen. In Katwijk waren in 1845 de meeste bewoners afhankelijk van de visserij, die echter een kwijnend bestaan leidde. Zandvoort telde in 1851 250 gezinnen (1170 inwoners), meest vissers, en Wijk aan Zee telde in 1860 300 inwoners.

In Zeeland ontwikkelde zich Domburg tot een badplaats, echter zonder echt badhuis maar met een badpaviljoen, en in 1866 met een hotel dat twee badkamers voor binnenbaden bevatte. De bezoekers kwamen voornamelijk uit Zeeland.

Voor Noord-Nederlanders was Scheveningen te ver weg, te duur en te druk, en dit gold ook voor Duitse badplaatsen op bijvoorbeeld Norderney. Hierdoor ontwikkelden zich badplaatsen op Ameland en Schiermonnikoog. In Nes (Ameland) werd in 1853 een houten badhuis opgericht. Het bezoek werd bevorderd door de aanleg in 1854 van macadamwegen van Holwerd naar

2. Aantal badgasten te Noordwijk 1895-1927 (naar: Kloos, 1928).

3. Inwonertal van drie badplaatsen 1840-1930.

Leeuwarden en Dokkum. Ameland was van Holwerd uit met gunstige wind in minder één uur te bereiken, er werd eenmaal per dag gevaren. Schiermonnikoog was minder goed bereikbaar. Van Groningen voer viermaal per week een boot die er 4,5 uur over deed. Omstreeks 1885 werd op Schiermonnikoog een badhotel geopend met 60 kamers. Op Texel werd het eerste badhotel gesticht in 1907.

De logeergelegenheid ontwikkelde zich slechts langzaam na de stichting van de badhuizen. Deze logeergelegenheid was vooral in het begin nog vrij primitief. Dingelstedt (1847) geeft een beschrijving van een 'gestoffeerd kamer' in Scheveningen. Het lijkt op een schip: slechts het hoog nodige aan meubilair, een 'kippentrapje' naar de dakkamer, smalle deurtjes en zware, op storm berekende vensters en lage verdieping. Alleen in de badhuizen was beperkte, redelijke logeergelegenheid aanwezig.

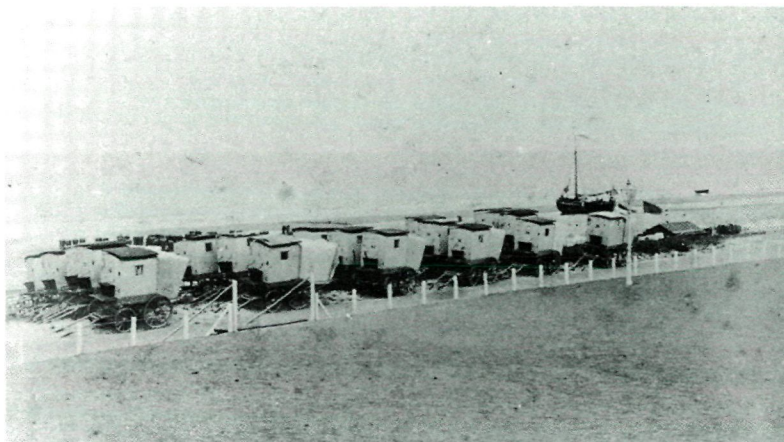
EFFECT VAN VERBETERING VAN VERVOER EN LOGEERGELEGENHEID

De eerste hotels verschijnen aan het begin van de tweede helft van de 19e eeuw. Een belangrijke toename van de logeergelegenheid treedt op aan het einde van de 19e eeuw. Dit werd, net als de groei en bloei van de badplaatsen in het algemeen, waarschijnlijk sterk beïnvloed door de bereikbaarheid en vooral door de opkomst van trein en

tram. In tabel 3 wordt de bereikbaarheid per openbaar vervoer aangegeven zoals die was in het midden van de 19e eeuw (onder A) en hoe deze aan het einde van de 19e eeuw en in het begin van de 20e eeuw sterk verbeterd was (onder B). Waarschijnlijk trad er een wisselwerking op tussen het toenemende bezoek aan de badplaatsen dat een stimulering was voor investeringen in tram- en treinverbindingen, hetgeen weer een sterke toename van het bezoek ten gevolge had. Zandvoort, bijvoorbeeld, had vóór de oprichting van de N.V. Haarlem-Zandvoort Spoorweg Maatschappij in 1879 reeds 2000 badgasten en jaarlijks 13 000-14 000 bezoekers. Men verwachtte door de spoorwegverbinding minstens het viervoudige (Allan, 1881). Dit blijkt ook uit de toename van het aantal inwoners in bijvoorbeeld Noordwijk (figuur 2) en de groei van het aantal inwoners van drie badplaatsen (figuur 3). Bij een vergelijking van figuur 3 en tabel 3 lijkt een sterk versnelde groei van het aantal inwoners op te treden samenvallend met het tot stand komen van modern openbaar vervoer naar deze badplaatsen.

Het moderne massatransport maakte voor het eerst een massaal bezoek van dagjesmensen aan de badplaatsen mogelijk. In Engeland werd door Gilbert (1939) hetzelfde verband geconstateerd: als het bezoek aan badplaatsen sterk begon toe te nemen, en een badplaats naam had gekregen, leidde dit tot aansluiting op het spoorweg-

Strand met badkoetsen
ca. 1880 (Haags
Gemeentearchief).

net, hetgeen op zijn beurt weer een sterke toename van het bezoek en dus ook van de groei van deze badplaatsen ten gevolge had (voorbeelden zijn Bournemouth, maar veel sterker nog Blackpool en Southend).

Ook in vroeger eeuwen werd er in zee gebaad, zij het dan op een andere wijze en om andere redenen dan tegenwoordig. De toename van het bezoek aan kust en strand in de 20e eeuw vergeleken met vroeger tijden is dan ook niet alleen een kwestie van cultuur. De bloei van de badplaatsen is pas goed begonnen bij aansluiting op goed openbaar vervoer.

Seaside resorts on the Dutch coast before 1930

The Dutch seaside resorts have developed in a later period than in other European countries. Main reason is the insufficient transport facilities along the coast. Only Scheveningen had a good accessibility from the 17th century. Looking at the development of the Dutch seaside resorts, various periods can be distinguished. At first there was hardly any hotel accommodation, and there were no baths (badhuizen). In the first half of the 19th century the baths were founded and in the second half of the century many hotels were built. Around 1880 the seaside resorts came to full development, both because of many daily visitors and the increase of hotel facilities. Introduction of modern public transportation (railways) is the main reason for these developments.

LITERATUUR

- ALLAN, F. (1881). Bad-Zandvoort.
- BAL SNIJDERS, J. (1843). Het Badpaviljoen te Domburg. In: Zeeuwse Volksalmanak voor het jaar 1843, pp. 79-90.
- DINGELSTEDT, F. (1847). Jusqu'à la mer. Erinnerungen an Holland.
- GILBERT, E.W. (1939). The growth of inland and seaside health resorts in England. *Scottish Geogr. Mag.* 43, pp. 16-35.
- SCHUILING, R. (1904). Constantijn Huygens: Korenbloemen. De nieuwe Zeestraat van 's Gravenhage op Scheveningen. Thieme, Zutphen.
- KLOOS, J. (1928). De Badplaats Noordwijk. In: Noordwijk in de loop der eeuwen, pp. 335-372. Noordwijk.
- MESS, P.M. (1865). Overzicht der geschiedenis van het Gemeente Badhuis van af 1828-1864 in verband gebragt tot den toekomstigen vorm van exploitatie.
- POLYN BUCHNER, H. (1845). Beknopte handleiding tot het gebruik van zeebaden, benevens eenige geschiedkundige en topographische aantekeningen betrekkelijk Katwijk en desselfs badhuis.
- ROORDA, J. (1854). Zeebad-inrigting op Ameland. De wenselijkheid, oorsprong en aanvankelijke daarstelling.
- VERMAAS, J.C. (1926). De badplaats. In: *Geschiedenis van Scheveningen*, deel 2, boek 3, pp. 388-446.